

Angående förslag till Nationella riktlinjer för öppen vetenskap

Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) har genom en öppen konsultation getts möjlighet att yttra sig över Kungliga bibliotekets regeringsuppdrag att ta fram förslag på nationella riktlinjer för öppen vetenskap.

Sedan juni 2022 har Kungliga biblioteket (KB) i uppdrag från regeringen att ta fram riktlinjer för öppen vetenskap. I uppdraget ingår att identifiera gemensamma mål och prioriteringar, kartlägga rollfördelning och ansvarsområden samt definiera behov av stöd och vägledning. SUHF välkomnar att det utformas nationella övergripande riktlinjer för öppen vetenskap. De sex områden som lyfts fram inom öppen vetenskap är relevanta. Det är positivt att riktlinjerna inkluderar områden inom öppen vetenskap som av olika skäl hittills inte är väl beskrivna i befintliga nationella riktlinjer och rekommendationer.

Gemensamma kortfattade övergripande nationella riktlinjer är ett steg i rätt riktning. Det är viktigt att dessa harmoniserar med de riktlinjer och rekommendationer som redan finns, nationellt och internationellt, och det omställningsarbete som redan pågår vid de svenska lärosätena.

SUHF avstår att kommentera detaljer i riktlinjerna och hänvisar till lärosätenas eventuella enskilda kommentarer samt kommentarer från Expertgruppen för lärosätesbiblioteken och Expertgruppen för etikfrågor, bilaga 1 – 2.

Enligt uppdrag

Marita Hilliges
Generalsekreterare

Bilaga 1

Kommentarer från SUHF:s expertgrupp för lärosätesbiblioteken

En generell synpunkt är att riktlinjerna undviker att ta ställning i några helt avgörande frågor, särskilt rör det frågorna om upphovsrätt, akademiskt ägarskap och ansvar för samordningen av det fortsatta arbetet.

1.3 Riktlinjernas funktion och utveckling

KB har fått uppdraget att skriva fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap och bör också få uppdraget att följa upp och uppdatera riktlinjerna. Det behövs en samordningsfunktion. Det är lämpligast att detta är en utpekad redan befintlig myndighet som har det övergripande ansvaret. Det är viktigt att placera samordningen på en myndighet som ligger i linje med att skapa förutsättningar för akademisk frihet och att inte blanda ihop finansiering, uppföljning och kvalitetsbedömning med förutsättningarna för hur forskningen görs öppet tillgänglig inom olika aspekter av öppen vetenskap (se högskolelagens skrivningar om akademisk frihet).

2.1 Öppen tillgång till vetenskapliga publikationer

Målet kring den ekonomiska upphovsrätten är för svag. Redan nu finns skäl att se över upphovsrättslagen. Vem ska arbeta med detta och vad är slutmålet utifrån den formuleringen om "åtgärder som främjar författarens ekonomiska upphovsrätt". Det finns dock en spänning mellan första målet och detta mål – ska författare fritt få välja var de ska publicera sig kommersiellt och så väl som ickekommersiellt?

2.2 Öppen tillgång till forskningsdata

Ett mål här bör vara att infrastrukturer för tillgängliggörande och bevarande av forskningsdata ska stanna inom akademiskt ägarskap.

2.4 Öppna lärresurser

Första målet tillför inte något och kan strykas. Kan ett mål istället vara att standarder tas fram för hur lärresurser kan göras öppna, delningsbara och spårbara? Så att såväl upphovsrätt som att det är möjligt med ansvarsutkrävande för objekten är möjligt.

2.5 Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen

Allmänhetens delaktighet i forskning är något snävt beskrivet. Delaktighet kan ske även genom forskningskommunikation och det handlar om att i ett demokratiskt samhälle skapa förståelse för forskningens förutsättningar. Det är viktigt i en tid med minskad tilltro till vetenskap.

2.6 Digitala infrastrukturer som stödjer öppen vetenskap

Ingressen i Digitala infrastrukturer som stödjer öppen vetenskap tillför inte klarhet, här räcker nästan avsnittet med motiv. Dessutom viktigt att ta ställning till att de ska vara akademiskt ägda. Detta kan vara ett mål. Det nationella och internationella bibliotekssamarbetet är en viktig grund att bygga vidare på tex vad gäller standarder. Det finns ett möjligt vägval att inte kommersialisera infrastrukturerna. Förlagen har redan börjat inkludera infrastrukturtjänster i sina erbjudanden.

3.1 Forskare

Forskarna är en central del av arbetet för öppen vetenskap, men det krävs både förändring av forskningskultur (som UNESCO skriver fram) och finansierat utvecklingsarbete inom forskningen. En möjlighet vore att parallellt med området 2.6 kring digitala infrastrukturer formulera ytterligare ett gränsöverskridande område med fokus på inomvetenskapligt förändringsarbete (förslagsvis med externfinansiering). Detta speciellt som arbetet för öppen vetenskap står i kontrast till det nuvarande meriteringssystemet och de prioriteringar som följer därav. Ansvar för detta ligger på lärosätetsnivå och ska göras med hänsyn till olikheter mellan discipliner.

Bilaga 2

Synpunkter från SUHF:s expertgrupp för etikfrågor

SUHF:s expertgrupp för etikfrågor har granskat rubricerat utkast till riktlinjer som tagits fram av Kungliga biblioteket på uppdrag av Regeringen. Nedan följer expertgruppens synpunkter och kommentarer.

Ett forskningsetiskt perspektiv bör genomsyra all forskningsrelaterad verksamhet. Detta gäller inte minst de delar av verksamheten som rör öppen vetenskap. Trots detta kan expertgruppen konstatera att förslaget till nationella riktlinjer för öppen vetenskap i sin nuvarande form tycks ha utformats utan att beakta de forskningsetiska principer och etiska utmaningar som aktualiseras av öppen vetenskap.

Riktlinjerna saknar en tydlig förankring i etablerade principer och riktlinjer rörande främjandet av god forskningssed. Ett centralt referensdokument i detta sammanhang är ALLEA:s Code of Conduct for Research Integrity, som etablerats som ett riktmärke för Europas länder och lärosäten och där frågor som rör aspekter av öppen vetenskap tas upp. Det behövs också en tydligare förankring i relevant forskningsetisk reglering, som reglerna för etikprövning och reglerna för hantering av avvikelser från god forskningssed, vilka bland annat innebär krav och begränsningar vad gäller tillgängliggörande av forskningsmaterial. Vidare saknas vägledning i de många svåra etiska frågor som kan uppkomma i arbetet med öppen vetenskap.

Enligt expertgruppens bedömning kan dessa brister inte åtgärdas enbart genom enstaka tillägg eller omskrivningar, utan riktlinjerna behöver arbetas om i sin helhet. Nedan följer ett urval av exempel på ställen där forskningsetiska frågor aktualiseras men inte behandlas.

- En förutsättning för att öppen vetenskap ska kunna främja och stärka forskningen på det sätt som beskrivs i avsnitt 1 är att det sker på ett ansvarsfullt sätt och i enlighet med god forskningssed. Öppen vetenskap är också en del av god forskningssed vilket bör understrykas. I avsnittet talas om forskningens integritet, men på ett sätt som antyder att det endast handlar om kvalitetsaspekter i en snäv bemärkelse. I detta avsnitt vore det lämpligt att sätta tonen för resten av dokumentet genom att genomgående och tydligt anknyta till god forskningssed. Det bör också framhållas att de mål och intressen som presenteras också måste vägas mot andra legitima intressen, i enlighet med forskningsetiska principer och regler. Dessa aspekter bör sedan återkommande tas upp, inte minst i samband med att mål och motiv presenteras inom de olika områdena.
- Många av de mål som presenteras sammanfaller med mål som sätts inom forskningsetiken. Ett tydligt exempel är följande två mål som presenteras i avsnitt 2.3:
 - Att protokoll, metoder och programkod tillgängliggörs öppet, om inte särskilda skäl föreligger, för att garantera transparens avseende datainsamling och analysprocess.
 - Att procedurer för öppna forskningsmetoder alltid dokumenteras och tillgängliggörs på en tillräckligt detaljerad och fullständig nivå för att möjliggöra en grundlig granskning av hur resultat har härletts och hur vald metod kan påverka resultat och slutsatser.

I samband med dessa skulle det kunna framhållas att sådana procedurer möjliggör en granskning av att forskning följer etiska och juridiska krav ämnade att garantera forskningens tillförlitlighet, ett fullgott skydd för forskningspersoner, samt att resultat blir tillgängliggjorda. Ett annat exempel är ett av de mål som presenteras i avsnitt 2.2:

- Att forskningsdata som framställs inom ramen för offentligt finansierad forskning senast 2026 tillgängliggörs enligt principen ”så öppet som möjligt, så begränsat som nödvändigt”.

Här bör frågan om vilka begränsningar som kan behövas av forskningsetiska skäl behandlas. Det är för övrigt olyckligt att diskussionen kring öppenhet i texten i 2.2 endast hänvisar till gällande lagstiftning och inte ens nämner forskningsetiska principer. Tolkningen av principen fokuserar dessutom ensidigt på att tillgången inte bör begränsas där det inte finns skäl för det, trots att det från ett forskningsetiskt perspektiv är mycket viktigt att betona att tillgången bör begränsas när sådana skäl finns.

- Riktlinjerna bör på ett tydligare sätt belysa att det också finns risker med olika aspekter av öppen vetenskap. Ett exempel på detta är de forskningsetiska frågor som aktualiseras av medborgarforskning, exempelvis avseende säkerhet, ansvar och tillförlitlighet. I avsnitt 2.5 skulle det kunna tilläggas att den organisering av medborgarforskning som diskuteras också syftar till att säkerställa att forskningsprocessen upprätthåller vetenskapliga krav på att forskningen utvecklas utan otillbörlig påverkan från uppdragsgivare och utan att ideologiska, ekonomiska eller politiska intressen hotar dess tillförlitlighet. Vidare kan det också så att huruvida allmänhetens delaktighet bidrar till forskningens kvalitet och förtroende beror på huruvida detta görs på ett ansvarsfullt och etiskt försvarbart sätt.
- I avsnitt 4 bör det framhållas att organisationer bör erbjuda stöd och vägledning i forskningsetiska frågor som kan uppstå när öppna forskningspraktiker berör forskningsetiska principer och regler. Det nuvarande exklusiva fokuset på juridiska frågor är ett särskilt tydligt exempel på frånvaron av ett forskningsetiskt perspektiv i förslaget.
- Riktlinjerna bör säga betydligt mer om öppen peer review, som är en del av öppen vetenskap som ofta efterfrågas för att stärka forskningens integritet. Exempelvis har IAP (InterAcademy Partnership) starkt förordat s.k. ”transparent peer-review” då sådan gör det möjligt att fastställa kvaliteten på fackgranskningen. Peer review-processen kan då ske mer ansvarsfullt eftersom potentiella intressekonflikter, partiskhet och fördomar är lättare att upptäcka och alla inblandade i processen är potentiellt ansvariga för eventuella felaktiga framställningar eller arbete av dålig kvalitet. En sådan modell hjälper också till med att erkänna peer-review-processen som ett vetenskapligt arbete i sig och kan därmed erbjuda större incitament att publicera i vetenskapliga tidskrifter där publicering är i samklang med erkända och verifierbara resultat (till skillnad från att publicera i OA-tidskrifter av undermålig kvalitet, s.k. ”predatory journals”).

Sammanfattningsvis behöver kopplingen mellan god forskningssed och öppen vetenskap framhållas. Exempelen är inte uttömmande utan endast avsedda att tydliggöra hur forskningsetiska aspekter kan arbetas in i riktlinjerna. Expertgruppen förordar därför att förslaget till riktlinjer i sin helhet omarbetas under iakttagande av och medvetenhet om det etiska perspektivets vikt för öppen vetenskap.